

Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego

Autor: Halina Karaś

Dialekt wielkopolski w szerokim rozumieniu obejmuje Wielkopolską właściwą, czyli teren ograniczony linią przechodzącą na południe od Koła, Kalisza, Ostrowa Wielkopolskiego, Rawicza i Babimostu, dalej na północ Międzychodu i do Noteci koło Krzyża aż do Warty, oraz sąsiednie regiony takie jak: Krajna, Bory Tucholskie, Kociewie, Kujawy, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, znajdujące się na północny wschód i na wschód od Wielkopolski właściwej. Współcześnie zatem dialekt wielkopolski obejmuje zachodnio-północną i środkową część Polski, a jego obręb, biorąc pod uwagę określone cechy językowe, wyróżniamy szereg mniejszych obszarów gwarowych. {smoothgallery image=M801.jpg&title=Skupisko etniczno-językowe plemienia Polan (C). Źródło: Dejna 1}&caption=Skupisko etniczno-językowe plemienia Polan (C). Źródło: Dejna 1}}Centrum formowania się i rozprzestrzeniania dialektu wielkopolskiego mieściło się nad średnią Wartą wokół Gniezna, Ostrowa Lednickiego, Poznania, Gdecza, Łądu, Kruszwicy i być może Kalisza, tj. na obszarze, który zajmowało przed IX wiekiem plemienne państwo Polan. Ludność tego obszaru, która wypełniła z czasem tereny późniejszej dzielnicy wielkopolskiej, ekspandowała stosunkowo wcześniej na północ od Noteci i prawy brzeg Wisły oraz na Łęczyckie i poprzez Sieradzkie po okolice Opoczna, roznosząc na tereny swych wpływów politycznych niektóre swoje cechy dialektalne [Dejna 1973, 248]. {smoothgallery image=M803.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: K. Nitsch, Mapa narzeczy polskich, Kraków 1919&caption=Zasięg dialektu wielkopolskiego w pracy K. Nitscha}}Zasięg dialektu wielkopolskiego – według Kazimierza Nitscha – ustalony został następująco na początku XX wieku: na południu granica dialektu sięga po Kalisz, Koło, na zachodzie po Babimost, Wieleń, na północy obejmuje też Krajnę. Zob. mapa Zasięg dialektu wielkopolskiego w pracy K. Nitscha Mapa narzeczy polskich (1919). W następnych pracach Kazimierz Nitsch poszerza zasięg dialektu wielkopolskiego, zwłaszcza na południu. {smoothgallery image=M821.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: K. Nitsch, Wybór polskich tekstów gwarowych, wyd. 3., Warszawa 1968&caption=Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego według Kazimierza Nitscha}}Najbardziej znana klasyfikacja dialektu wielkopolskiego dokonana przez Kazimierza Nitscha pochodzi z drugiego wydania Wyboru polskich tekstów gwarowych (zob. mapa Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego według Kazimierza Nitscha w II wydaniu Wyboru polskich tekstów gwarowych, Warszawa 1960), w którym nieco zmodyfikował swoje ustalenia i językowo podzielił Wielkopolskę na następujące regiony gwarowe:III. a. Wielkopolska właściwaIII a1. KaliskieIII a2. PołudnieIII a3. ZachódIII a4. Pierwotne pogranicze polsko-łużyckieIII a5. CentrumIII a6. Dialekt północno-wschodniIII a7. Pogranicze KujawIII a8. Ekspansja na Pomorze (Krajna i Bory Tucholskie)III.b.Grupa kujawskaIII b1. KujawyIII b2. Ziemia chełmińsko-dobrzyńskaIII b3. Ekspansja na Pomorze (Kociewie i Grudziądzkie-Wąbrzeskie)Uzupełnienia i korekty wprowadziły badania gwaroznawcze prowadzone po II wojnie światowej, które w pewnym stopniu uwzględnił Stanisław Urbańczyk w podręczniku dialektologii przez siebie opracowanym. Opiera się on na klasyfikacji Nitscha, wprowadzając pewne innowacje. Granicę południową dialektu wielkopolskiego wytycza Stanisław Urbańczyk podobnie jak twórca polskiej dialektologii, natomiast północną przesuwając znacznie dalej, gdyż do zespołu wielkopolskiego zalicza również Lubawskie, Ostródzkie i Warmię. W szeroko rozumianym dialekcie wielkopolskim wyróżnia następujące mniejsze regiony gwarowe, takie jak:- Wielkopolska południowa- Wielkopolska zachodnia- Wielkopolska środkowa- Wielkopolska północna- Wielkopolska wschodnia- Krajna - Bory Tucholskie- Kociewie- Kujawy- ziemia chełmińsko-dobrzyńska- Lubawskie- Ostródzkie- Warmia. {smoothgallery image=M822.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 3&caption=Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego według Stanisława Urbańczyka}}Kryteriami tego podziału są: Zob. mapa Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego według Stanisława Urbańczyka. Źródło: S. Urbańczyk, Zarys dialektologii polskiej, wyd. II, Warszawa 1962, wycinek mapy nr 3. Z kolei Marian Kucała w Encyklopedii języka polskiego [1991, 60] dzieli gwary Wielkopolski właściwej na 4 podzespoły gwarowe:1) Wielkopolską środkową – nad średnią Wartą, 2) Wielkopolską południową (na południe od północnej granicy Kaliskiego, Ostrowskiego, Krotoszyńskiego, Gostyńskiego, Leszczyńskiego), 3) Wielkopolską zachodnią (obszar na zachód od Wolsztyna, Nowego Tomysła i Pniew), 4) Wielkopolską północną (na północ od Międzychodu i Gniezna).Do dialektu wielkopolskiego zalicza też gwary krajniackie, gwary tucholskie, a w szerszym rozumieniu także gwary kujawskie i chełmińsko-dobrzyńskie. {smoothgallery image=M804.gif&title=Zasięg dialektu wielkopolskiego według Karola Dejny&caption=Zasięg dialektu wielkopolskiego według Karola Dejny}}Nieco inaczej dialektalny zespół wielkopolski widzi Karol Dejna, który włączył mazurskie okolice Wielunia, Piotrkowa Trybunalskiego, Łodzi i Łęczycy do Wielkopolski, ustalając granicę południową dialektu wielkopolskiego wzdłuż schematycznej linii: Łęczna – Kazimierz – Radom – Radom – Rawa – Piotrków – Kłobuck, przesuwając ją tym samym znacznie na południe na obszar gwar sieradzko-łęczyckich przez innych dialektologów na ogół zaliczanych do dialektu małopolskiego [Dejna 1981, 33]. Zob. mapa Zasięg dialektu wielkopolskiego według Karola Dejny. Źródło: Dejna 1973, 86]. Inny podział gwar wielkopolskich prezentuje z kolei Monika Gruchmanowa [1967] w trzecim tomie Atlasu języka i kultury ludowej

Wielkopolski. Autorka wyróżniła następujące części dialektu wielkopolskiego:

- Dialekt centralny (III A 5);
- Kaliskie (III A 1);
- Dialekt południowy (III A 2);
- Dialekt zachodni (III A 3) oraz pogranicze polsko- łużyckie (III A 4);
- Krajna (III A 8);
- Dialekt północno-wschodni (III A 6);

- Pogranicze Kujaw (III A 7); {smoothgallery image=M823.jpg&title=Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego według Moniki Gruchmanowej&caption=Zasięg i podziały dialektu wielkopolskiego według Moniki Gruchmanowej}Zasięg dialektu wielkopolskiego według Moniki Gruchmanowej oraz miejscowości wchodzące w skład poszczególnych poddialektów przedstawia poniższa mapa. Do podziału Stanisława Urbańczyka nawiązał Zenon Sobierajski [2001], który podobnie jak jego poprzednik wyróżnił 5 podzespołów gwarowych Wielkopolski, ale nieco inaczej poprowadził ich granice. Porównanie obu podziałów przedstawia poniższa mapa. {smoothgallery image=M824.jpg&title=Podziały gwarowe Wielkopolski według S. Urbańczyka i Z. Sobierajskiego&caption=Podziały gwarowe Wielkopolski według S. Urbańczyka i Z. Sobierajskiego}Należy podkreślić, że wskazany wyżej przebieg granic głównych wielkopolskich kompleksów gwarowych ma charakter schematyczny, w pewnym stopniu umowny. W istocie granice te nie są ostre, często się ze sobą zazębiają. Z reguły między poszczególnymi obszarami gwarowymi występują szersze lub węższe pasy przejściowe, będące miejscem ścierania się występujących na sąsiadujących ze sobą obszarach tendencji językowych. Literatura cytowana: AJKW - Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski t. III, pod red. J. Burszty, Poznań 1967. Dejna Karol, 1973, Dialekty polskie, Ossolineum, Wrocław. EJP - Encyklopedia języka polskiego, pod red. Stanisława Urbańczyka, Wrocław 1991. Gruchmanowa Monika, 1967, Gwary Wielkopolski, [w:] AJKW, s. 351-391, przedruk w: tejże, Językoznawcze wędrówki nie tylko po Poznaniu. Studia o języku Poznania, Wielkopolski i Polonii, Poznań 2006, s. 67-131. Nitsch Kazimierz, 1958, Pisma dialektologiczne, [w:] tegoż, Wybór pism polonistycznych, t. 4, Wrocław. Nitsch Kazimierz, 1960, Wybór polskich tekstów gwarowych, wyd. II, Warszawa. Sobierajski Zenon, 2001, [w:] Gwary dziś. 1. Metodologia badań, pod red. J. Sierociuka, Poznań. Urbańczyk Stanisław, 1962, Zarys dialektologii polskiej, Warszawa.